

JAROSŁAW POLISZCZUK

МЕЖОВИЙ ДОСВІД СЕБЕПИСАННЯ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО

Анотація. Предметом розгляду в статті є роман-щоденник Євгенії Кононенко *Той божевільний рік* (2023). Твір заслуговує на дослідження з кількох поглядів. Це оригінальний приклад української літератури автофікшн, але водночас текст підсумовує досвід першого року повномасштабної російської агресії в Україні. Авторка майстерно поєднує приватні спостереження з загальною оцінкою ситуації, а також емоційні уваги з проникливою рефлексією. У композиції роману переплетено три виміри часу. На першому плані зображено рік життя оповідачки, події якого описані в формі щоденника (1). У тлі залишається ретроспектива, що охоплює попередні тридцять сім років, тобто період активної біографії авторки (2). Третій вимір становить універсальний критерій часу, втіленням якого є біблійна алюзія про час на війну і час на мир (3). Євгенія Кононенко застосовує характерні риси французького автофікшну, який досконало вивчила як письменниця й перекладачка. Однак вона розвиває традицію атобіографічної прози, пропонуючи власний погляд на драматичний і трагічний досвід цивільної особи, жінки, інтелектуалки на тлі війни.

Ключові слова: автофікшн; оповідь; війна; автобіографія; роман; щоденник; рефлексія

DOŚWIADCZENIE GRANICZNE W AUTOFIKCJI JEWHENIJI KONONENKO

Abstrakt. Przedmiotem rozważań w artykule jest powieść pamiętnikowa Jewheniji Kononenko *Ten szalony rok* (2023). Książka zasługuje na zbadanie z kilku punktów widzenia. Jest to oryginalny przykład ukraińskiej literatury autofikcyjnej, ale jednocześnie tekst podsumowuje doświadczenia pierwszego roku pełnoskalowej agresji rosyjskiej na Ukrainę. Autorka umiejętnie łączy opinie prywatne z ogólną oceną sytuacji, a także mniemania emocjonalne z wnikliwą refleksją. W kompozycji

Ярослав Поліщук, др. габ., проф. – Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Факультет неofilologii, Інститут східнослов'янських філологій, Кафедра україністики; поштова адреса: al. Niepodległości 4, Poznań 61-874; e-mail: yarpol@amu.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9081-7900>.

Dr hab. JAROSŁAW POLISZCZUK, prof. – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Neofilologii, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich, Zakład Ukrainistyki; adres do korespondencji: al. Niepodległości 4, Poznań 61-874; e-mail: yarpol@amu.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9081-7900>.

powieści przenikają się trzy wymiary czasu. Na pierwszym planie jest pokazany rok życia narratorki, którego wydarzenia opisane są w pamiętniku (1). W tle znajduje się retrospektywa obejmująca poprzednie trzydzieści siedem lat, czyli okres aktywnej biografii autorki (2). Na trzecim planie pozostaje uniwersalne kryterium czasu, którego ucieleśnieniem jest biblijna aluzja o czasie wojny i czasie pokoju. Jewhenija Kononenko wykorzystuje charakterystyczne cechy francuskiego *autofiction*, który doskonale poznała jako pisarka i tłumaczka. Rozwija jednak tradycję prozy autobiograficznej, proponując swoje spojrzenie na dramatyczne i tragiczne doświadczenia cywila, kobiety, intelektualistki na tle wojny.

Słowa kluczowe: autofikcja; narracja; wojna; autobiografia; powieść; pamiętnik; refleksja

LIMIT-EXPERIENCE IN THE AUTOFICTION OF YEVHENIIA KONONENKO

Abstract. Yevheniia Kononenko's diary novel *That Crazy Year* became the object of this study. This text is interesting for researching from several points of view. First of all, it represents an original example of Ukrainian non-fiction. At the same time, the writing summarizes the experience of the first year of Russia's full-scale invasion in Ukraine. In the plot of the novel the author combines her private impressions of the first war days with general assessments of the situation, as well as emotional judgments with careful reflection in a very skillful way. In the composition of the text, we can find three intertwined dimensions of time. In the foreground is one year of the narrator's life, which is described in the novel (1). In the background is a retrospective covering the previous thirty-seven years. It represents the period of the active biography of the author (2). On the third level is the universal criterion of time, which is embodied in the biblical allusion about the time for war and the time for peace (3). Yevheniia Kononenko uses characteristic features of French nonfiction, which she knows well as a writer and translator. She develops the tradition of autobiography, offering her perspective on the dramatic and tragic experiences of a civilian, a woman, an intellectual person against the backdrop of war.

Keywords: autofiction; narrative; war; autobiography; novel; diary; reflection

Себеписання, автофікшн, аутофіксьон (*autofiction*) – термін, що позначає, з одного боку, літературну практику, зосереджену на саморефлексії, спрямовану на максимальне вираження власної суб'єктності. З іншого боку, наукове дослідження автофікшну відкрило певну перспективу теоретичного осмислення літератури, причому на тлі спаду інтересу до теоретичних концепцій творчості. Категорія автофікшн була розроблена в межах французької наукової школи, яка ще в 70-х роках минулого століття сформулювала основні характеристики автобіографічного письменства нового типу. Так, Філіп Лежен у відомій праці про розмежування наративів запропонував поняття автобіографічного пакту (*le pacte autobiographique*), який можна вважати ключем до розуміння автобіографічного письменства, адже саме такий пакт визначає характер порозуміння автора з читачем у межах певної

конвенції. Згідно з поглядами французького вченого, в рамках автобіографічного письма автор є постаттю універсальною – він водночас і оповідач, і головний герой, до того ж, твір будується на підставі реальних подій, що відбулися в житті автора. Усе це постулює певну референційну модель, у межах якої відбувається спілкування з читачем. Автобіографічний пакт Лежен розглядав на противагу іншій моделі – романному пактові (*le pacte romanesque*), що будується на засадах фікційності та визначає характер белетристики¹.

Проект автофікшну викликав чимало дискусій у науковому середовищі. Із бігом часу змінилися теоретичні постулати у сприйнятті автобіографічного письма. Проте його практика залишається відкритим до збагачення кейсом, тому що з'являються нові автори, які привносять свій вклад у літературне себеписання. Так, 2002 року Нобелівську премію з літератури було присуджено видатній французькій письменниці Анні Ерно², творчість якої критика кваліфікувала як сучасний різновид автофікшн. Сама Ерно вважає своє письмо «автосоціобіографічним», наголошуючи в цій формулі органічну пов'язаність власного творчого досвіду з соціальною, побутовою, морально-етичною проблематикою свого часу, яка своєрідно відображається у приватній біографії авторки³.

Дослідники стверджують, що теоретична модель автофікшну певною мірою вичерпала себе, оскільки більше не продукує нових ідей для інтерпретації такого роду письма. Вона видається досить-таки непевною, бо викликає аналогії з теоретичною химерою, яку неможливо верифікувати. Саме тому цій моделі приписують ознаки своєрідної авантюри⁴. Так, Жан-Луї Жаннель, підсумовуючи інтелектуальні дебати останніх десятиліть ХХ ст., стверджує:

Автофікшн – теоретична авантюра, історія якої складає три чинники: теорія, полеміка, задоволення. (...) Дискусії у зв'язку з запровадженням цього поняття вирізняються рідкісною енергією та особливим розмахом, оскільки питання поетики жанрів у цьому випадку вийшли за відносно обмежені рамки університетських дискусій та поширилися на критичні та медійні сфери⁵.

¹ Philippe Lejeune, *Le pacte autobiographique* (Paris: Seuil, 1975), 26–27.

² Anni Erno, *Prystrast': romany*, per. z fr. Yevheniyi Kononenko (Kyiv: Fakt, 2022).

³ Erno, *Prystrast': romany*; Ella Yevtushenko, *Shcho potribno znaty pro nobeliantku-2022. Anni Erno za mezhamy avtobiografii*, доступ 7.10.2022, [http://Що потрібно знати про нобеліантку-2022: Анні Ерно за межами автобіографії \(chytomo.com\)](http://Що потрібно знати про нобеліантку-2022: Анні Ерно за межами автобіографії (chytomo.com)).

⁴ Philippe Gasparini, *Autofiction. Une aventure du langage* (Paris: Seuil, 2008), 276; Jean-Louis Jeannelle et Catherine Violet, dir., *Genèse et autofiction* (Bruxelles: Bryulant-Academia, 2007), 17; Claude Arnaud, «L'aventure de l'autofiction», *Les écritures du moi. Hors-série*, no 11 (2007): 23.

⁵ Jeannelle et Violet, dir., *Genèse et autofiction*, 17.

Проте поява нових яскравих текстів, які випадає розглядати в рамках літератури автофікшн, спонукає вчених розвивати теоретичне осмислення цієї категорії, причому не лише у французькому контексті, який свого часу викликав таку жваву реакцію⁶, а й в інших літературах, зокрема слов'янських⁷. Предметом наукового інтересу стають своєрідні форми поєднання особистого (приватного) та загального чинників у межах себеписання, особливість зосередження уваги на деталях, які набувають референтної значущості, тощо. Активний розвиток автофікшну в актуальних текстах культури дає підстави для подальших досліджень цього феномену. Не випадково літературознавці нашого часу апелюють до ідеї автобіографічного пакту Лежена, засвідчуючи тим самим певну традицію в теоретичному осмисленні автобіографізму⁸.

У сучасній українській літературі однією з найбільш послідовних представниць автофікшну є Євгенія Кононенко (р. нар. 1959). Вона дебютувала в 90-х роках минулого століття, причому одразу в кількох амплуа – як поет, прозаїк, а також перекладач. Кононенко здобула авторитет завдяки новелам та романам, опублікованим на початку XXI ст. та в наступні роки. Ідеї фемінізму, емансипації особи в постколоніальному світі письменниця поєднує з постмодерним скепсисом та багатозначною іронією, а також нерідко вдається до деталей та символіки речей, любить зображувати постаті неоднозначні, таємничі, суперечливі⁹.

Особливої уваги заслуговує автобіографічна основа творів Євгенії Кононенко. Цієї риси письменниця ніколи не приховувала, ба більше, вважає її питомою для сучасної жіночої творчості¹⁰. Проте раніше автобіографічні мотиви переважно впліталися в її художні твори, а в останні роки Кононенко видала дві книжки, які безпосередньо ілюструють засади письма *autofiction*.

⁶ Isabelle Grell, *L'autofiction* (Paris: Armand Colin, 2014), 7–9; Vincent Colonna, *Autofiction et autres mythomanies littéraires* (Auch: Tristram, 2004).

⁷ Małgorzata Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie* (Kraków: Universitas, 2000); Jerzy Lis, *Obrzeża autobiografii. O współczesnym piśarstwie autofikcyjnym we Francji* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006); Ewa Domańska, «Autofikcja Joanny Bator», *Teksty Drugie*, nr 2–3 (2003): 336–345; Anna Turczyn, «Autofikcja, czyli autobiografia psychopolifoniczna», *Teksty Drugie*, nr 1–2 (2007): 204–211; Katrin V'olle i Yelena Grechanok, red., *Avtobiograficheskaya praktika v Rossii i vo Frantsii* (Moskva: Izd. IMLI RAN, 2006).

⁸ Anna Czyżak, «Autofikcja». *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media* 15, nr 2 (2020): 97.

⁹ Roksana Kharchuk, «Proza Yevheniyi Kononenko: temy, idey, zhanry, styl», *Slovo i Chas*, nr 1 (2024): 57.

¹⁰ Yevheniya Kononenko, «Zhinochi holosy u vitchyznaniy literaturi (Pro suchasnykh ukrainskikh pys'mennyts')», *Ukrains'ka kul'tura*, no 3–4 (2003): 11.

Це есей *Слово свого роду*¹¹ та роман *Той божевільний рік*¹². Перша книжка цікава тим, як відважно авторка переглядає власне минуле, а також – крізь спогади та рефлексії над минулим – ревізує уявлення про еру переходу від комуністичної цивілізації до незалежної України та формування в її межах нової культурної пропозиції, яку, власне кажучи, й задовольняє Кононенко своєю творчістю. Другий текст – *Той божевільний рік* (2023) – ще глибше та органічніше втілює поетику автофікшну, проте з певними застереженнями. Специфіка цього твору зумовлена винятковими обставинами, в яких він був написаний: йдеться про перший рік повномасштабної російської інвазії в Україні. Через воєнні події на батьківщині Євгенії Кононенко довелося освоювати нову соціальну роль: вона стала біженкою, позаяк була змушена тікати за кордон, розділяючи тим самим долю мільйонів українців, які навесні 2022 року радикально змінили свій статус. Таким чином, попередній досвід самопізнання через письмо тут збагачений та доповнений екстремальним досвідом виживання та пристосування до нових умов, що спонукав до переосмислення власної ідентичнісної орієнтації авторки, причому переважно болісної і травматичної (*Dispossession*). У зображенні травматичної історії героїні Кононенко не самотня, адже опис пережитої травми належить до популярних тем у сучасній українській культурі¹³.

Далі ми зупинимось на аналізі саме цього тексту, мотивуючи вибір кількох чинниками. По-перше, *Той божевільний рік* можна вважати найбільш характерним зразком *autofiction* у прозі Євгенії Кононенко, що певною мірою підсумовує попередні напрацювання в цій формі. По-друге, новизну вносить сама тематизація війни, яка спонукає авторку до пошуку свіжих виражальних засобів на межі з уже освоєними та звичними в її попередньому літературному доробку. По-третє, твір Кононенко засвідчує евристичний потенціал актуальної української літератури, що опинилася перед викликом зображення мілітарного досвіду, який назагал для неї не був властивий раніше.

Книжка *Той божевільний рік* написана в гібридній формі – вона поєднує ознаки приватного щоденника та роману (авторка зупинилася на другому, визначаючи жанр твору). Акцент на суб'єктивному відображенні реальних подій не є випадковим, він логічно зумовлений самим задумом твору, адже йдеться про відчуття війни в цілком конкретному особистісному вимірі

¹¹ Yevheniya Kononenko, *Slovo svoho rodu. Ese* (Kyiv: Vyd-vo Anetty Antonenko, 2019).

¹² Yevheniya Kononenko, *Toy bozheviln'nyy rik: roman* (Kyiv: Vyd-vo Anetty Antonenko, 2023).

¹³ Tamara Hundorova, *Tranzitna kul'tura. Symptomi postkolonial'noyi travmi* (Kyiv: Grani-T, 2013); *Ukraiński palimpsest. Oksana Zabuzko w rozmowie z Izą Chruślińską* (Wrocław: Wydawnictwo KEW im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2013).

нараторки. Метод себеписання тут проявляється в доборі та артикуляції деталей, які, відображаючи побут героїні, водночас стають означеннями її внутрішньо-психологічного стану.

Оповідь твору нелінійна: описуючи реалії 2022 року, авторка час від часу повертається до минулого. Важко собі уявити інший уклад, адже йдеться про зрілу особу, яка має значний життєвий досвід, і саме цей досвід визначає її сприйняття світу сьогодні, а також спонукає до уявного діалогу з минулим. Так, російсько-українська війна як основна подія року здобувається в Кононенко на аналогії з Другою світовою, причому в її радянській інтерпретації, яка була загальноприйнятою та яку тепер треба піддавати критичній деконструкції. Хоча назагал Кононенко дотримується хронологічної послідовності, описуючи події та враження першого року великої війни, нерідко її рефлексії будуються на зіставленні ретроспективних пластів пам'яті. Це створює враження потрібної хронологічної рамки, яку застосовує авторка: року 2022 (1), останніх 37 літ (2) та біблійного часовиміру, який нагадує універсальний критерій (3). Через накладання цих трьох вимірів досягнуто своєрідний ефект уписування приватного досвіду в загальний екзистенційний контекст сьогодення.

Першу, найбезпосереднішу асоціацію з часом викликає вже назва твору – *Той божевільний рік*. Вона вказує, що в центрі оповіді події одного року з життя героїні, а також – через виняткову вагу цих подій – її країни. Справді, хронологічна рамка нарації обіймає рік, починаючи від 17 лютого 2022 року (це дата першого запису щоденника, яка водночас покривається із днем народження авторки, тобто має символічний сенс) й завершуючи 17 лютого року 2023 року, яким датується останній запис. Ідеться, звісно, не про пересічний рік, а про винятковий – як із погляду приватного побуту авторки, так і з погляду зовнішніх чинників, що мають на той побут сильний вплив. Спочатку Кононенко описує фрустрацію, викликану першим досвідом сприйняття війни зблизька. Далі починається низка подорожніх пригод, збагачена реалістичними деталями масової евакуації в перші дні й тижні повномасштабної війни. Урешті, подорож завершується у французькому місті Льеж, де героїня з донькою знаходить тимчасовий притулок завдяки знайомій французькій письменниці Марі Франс Клер, яка їх гостинно приймає.

Основні враження божевільного року асоціюються саме з локаціями великого західного міста, хоча читач постійно має враження подвійної перспективи – французької та української. Напруженість оповіді створена завдяки конфронтації двох творчих стратегій: з одного боку, є усвідомлена потреба описати переживання цього року (тим більше, що згодом з'являється

стимул друку, коли налагоджуються контакти з видавцем), проте, з іншого боку, йдеться про екстремальний досвід, для якого немає вироблених слів та засобів. Особиста трагедія, яку переживає впродовж короткого часу Кононенко, поєднується з відчуттям всенародної трагедії, якою стає ця війна. А глибина розпачу частково компенсується надією, що, незважаючи на травматичні переживання героїні, маркує текст як такий, що наділений оптимістичним світлом¹⁴.

Друге, ширше концентричне коло романної акції Євгенія Кононенко означає в межах останніх чотирьох десятиріч чи, точніше, 37 літ, які в її особистому просторі стали завершеним періодом. Цей період накладається на тривалість життя її доньки Анни, втрата якої стала чи не найбільшою травмою божевільного року. Стосунки з донькою письменниці зображає неоднозначно: Анна страждала не тільки фізично, хворіючи на рак, а й мала серйозні проблеми зі психікою. Стан доньки, отже, стає віддзеркаленням внутрішнього самовідчуття нараторки, яка постійно тамує в собі внутрішній біль, хоча намагається висловлювати його максимально стримано.

Обидві крайні дати названого тридцятисемилітнього терміну мають символічний вимір. Анна народилася наприкінці 1985 року, тобто напередодні Чорнобильської катастрофи, що означила не тільки трагічну подію в історії України, а й занепад усієї радянської цивілізації, тотальну руїну, яка найсерйознішим чином відбилася на житті тогочасних людей. Від народження донька нараторки була хворобливою дитиною, а стан її здоров'я обумовлений наслідками чорнобильської техногенної аварії. Смерть Анни також пов'язана з наслідками війни, хай і не безпосередньо. У межах цього молодого життя, його обірваної нитки випадає оцінити певний період суспільної історії з його непроговореними та замовченими моментами, які досі обертаються болючими спогадами. А позаяк Кононенко сповідається у своїх материнських почуттях, названий період марковано особистими переживаннями, які зазнають кількох драматичних зламів:

Чи міг в Ані бути інший сценарій, чи вона була приречена котитися до прірви?
А зараз вона де? На дні безодні? Чи ніде? Чи вона вже була ніде, коли ще була жива?

Її справді ніхто не брався лікувати, бо вона ні з ким не йшла на контакт. Вона не пускала. Не пускала у свої печери і сама боялася зазирати до них. І от, реальність психічного реалізувалася¹⁵.

¹⁴ Kharchuk, «Proza Yevheniyi Kononenko», 69.

¹⁵ Kononenko, *Toy bozhevilnyy rik*, 152.

Сама авторка *Того божевільного року* трактує минуле сорокаріччя як час оприявлення її життєвих і творчих пріоритетів, адже справді це був період найактивнішої діяльності, що визначив сучасний статус письменниці, перекладачки, інтелектуалки. Оцінка цього періоду в її особистому просторі корелює з самооцінкою реалізованості й затребуваності, тобто стає попереднім підсумком окремого життя з усіма його особливостями та нюансами. За цей час із самою нараторкою відбулася прикметна метаморфоза, яку за інших обставин важко було би пояснити: вихована в радянському дусі, в родині з багатоетнічними коренями, вона усвідомила себе як українка:

Мої мати і бабуса, які ростили мене, були русифіковані радянські жінки, які щиро ненавиділи мою єврейську бабусю, матір батька. А мати матері була, за великим рахунком, байдужою до українського струменя київського життя. То вже мати мала якийсь український сентимент. А в роки російсько-української війни мені допомагає те, чого не любили в моїй родині¹⁶.

Сорок років можна сприймати також у біблійному вимірі – як цикл цивілізаційного розвитку, як шанс на «ісход» із вавилонського полону. Адже в межах цього періоду справді відбувається радикальна трансформація суспільства – від стану радянського кондового існування через безвихідь і дезорієнтацію, загострену Чорнобильською трагедією, до сучасної війни, яка є спробою «остаточного розв’язання» українського питання з боку російського агресора, а водночас виявляє авантюрний (власне кажучи, божевільний, якщо вдатися до образу Кононенко), але від того не менш згубний для світу намір реконструкції Радянського Союзу.

Урешті, третій – біблійний, універсальний – часовий вимір визначає епіграф роману, взятий авторкою із книги Еклезіаста, до того ж, поданий як у перекладі (не конче точному, як нас переконують), так і в давньоєврейському оригіналі: «Час любити і час ненавидіти, час на війну і час на мир». Ця сентенція заслуговує на особливий коментар, оскільки стає ключем до задуму всієї книжки. Письменниця розмірковує:

Один із найцитованіших старозавітних пасажів починається тим, що «на все є слухна хвилина під сонцем», а заключним акордом є щойно наведені слова. Слова, які мільйони разів «були чиїмись», проте не стали заялженими.

Чи випадково вічне нагадування про час любити і час ненавидіти поєднано в одному вірші із часом на війну часом на мир? У часи миру також ненавидять. Але коли приходить час війни, все стає не таким, як у час миру.

¹⁶ Kononenko, *Toy bozhevilnyy rik*, 113–114.

На шістдесят четвертому році прийшов і в моє життя час війни. Щоб радикальніше виявити іншу буттєву опозицію: любити – ненавидіти. Щоб ввести, як би це банально не звучало, нову шкалу цінностей¹⁷.

Таким чином, кластер часу заповнено двома протилежними за змістом (але взаємно пов'язаними) поняттями – любові й ненависті, що можуть правити за універсальне пояснення основ цього світу та природи людини, в якій органічно поєдналися добро та зло. За допомогою цих понять випадає зобразити як радикальний досвід 2022 року, так і попередніх сорока літ, а також події глобального значення, для яких символічним вираженням стала Біблія. Кононенко показує, що за часовою минуцністю й марнотою буденних справ здатна побачити щось глибше, що сповнює наше існування глибшим сенсом. Вона вдивляється в сутність речей, її передовсім інтригує «час поза війною й миром, який триває вічно»¹⁸.

Український варіант себеписання, який засвідчує своїм текстом Євгенія Кононенко, значною мірою кореспондує з творчим досвідом Анні Ерно. Це тим більше очевидно, що французька письменниця є однією з кумирок української авторки. Свого часу Кононенко перекладала її твори й упорядковувала першу перекладну книжку Ерно, причому задовго до того, як та стала знаменитою й отримала Нобелівську премію (Ерно). Вона визнає основні засади автофікшн, сформульовані французькою белетристикою, а саме – бунту проти усталених норм, базування на власних відчуттях, що зчаста протиставляються загальноприйнятим нормам, своєрідну реабілітацію «ненормальності» як вираження жіночої чутливості та соціального протесту. Свого часу в нобелівській промові Ерно наголошувала на потребі віднайдення втраченого дару мовлення. Вона згадувала про тих, хто з різних причин утратив можливість говорити щиро, виражати свої справжні почуття без огляду на сковуючі рамці суспільного визнання:

Мені довелося позбутися навику «добре писати» та красивих речень – саме тих, які я вчила писати своїх учнів, – щоб викоринити, виявити та зрозуміти розрив, що наскрізь проходить крізь мене саму. Те, що прийшло до мене спонтанно, було криком мови, яка передавала гнів і глузування, навіть грубість, мовою надміру, бунту, яку часто використовують принижені та скривджені як єдину відповідь на пам'ять про зневагу інших, про сором і сором від почуття сорому¹⁹.

¹⁷ Kononenko, *Toy bozhevilnyy rik*, 14–15.

¹⁸ Kononenko, *Toy bozhevilnyy rik*, 152.

¹⁹ Erno, *Prystrast': romany*.

Специфічний ракурс цієї вимоги пошуку мови обумовлює форма щоденника, яку обирає Кононенко. Ця форма схиляє до вираження приватних оцінок та емоцій, які назагал не прийнято оприлюднювати, позаяк вони можуть компрометували саму постать діариста. Але в конкретному випадку вимір приватності неодмінно проектується на широкий суспільний фон – як у час повномасштабної війни, що робить світ емоцій та почуттів авторки особливо делікатним та вразливим, так і на попередні чотири десятиліття, які означені як період утвердження її особистості. Відмінність від манери Ерно проявляється в тому, що Кононенко мінімізує часову дистанцію. Якщо у французької письменниці зазвичай ідеться про події віддаленого минулого, які постають у пам'яті героїні та викликають вторинні рефлексії (після тривалої часової паузи, яка стала також важливим етапом самоусвідомлення та самостановлення), то її українська колега по перу утримує ілюзію первинної рефлексії. Сама Кононенко згадує, що її твір постав із кількох джерел, одним із яких були щоденні нотатки, роблені безпосередньо в дні війни 2022 року²⁰. Пізніше ці нотатки було відредаговано та доповнено, але з розумінням того, що вони мають зберегти автентичність.

Роман-щоденник Кононенко став одним із перших відгуків українських письменників на повномасштабну війну, що почалася в 2022 році. Він має також благодатний ґрунт для читацького сприйняття, оскільки мілітарний дискурс (з огляду на обставини) нині став чи не найпопулярнішим в українському письменстві, причому йдеться як про оригінальну творчість із автобіографічною домінантою²¹, так і про переклади, які в нинішніх умовах набувають нової актуальності²².

Євгенія Кононенко буде нарацію ошадливо й стримано, не вдаючись до розлогих описів, хоча йдеться про справи, варті докладного зображення. Сильною стороною її манери є вміння в мінімальній формі передати гострі емоції, причому в цілій гамі – від гірко-розпачливих до сентиментально-зворушливих. Письменниці вдається витримувати рівний тон, вона не прихильниця пафосу й патетики, коли йдеться про стратегічно важливі речі, а прагне висловити почуття й переживання максимально простою

²⁰ Kononenko, *Toy bozhevilnyy rik*, 7.

²¹ Oksana Zabuzhko, *Naydovsha podorozh* (Kyiv: Komora, 2022); Oleksandr Mykhed, *Pozyvnyi dlya Yova. Khroniky vtorhnennia* (Kharkiv: Vivat 2023); Ostap Slyvynskyi, *upor.*, *Slovnyk viyny* (Kharkiv: Vivat, 2023); Hanna Ulyura, *Pysaty viynu* (Kyiv: Tempora, 2023).

²² Ron Kepps, *Yak pysaty pro viynu*, Ppr. Oleh Pohynayko (Kyiv: Smoloskyp, 2022); Ernst Yunger, *Viyna yak vnutrishnye perezhivannya*, per. z nim. Oleha Andriyevs'koho (Kyiv: Stylet i stylos, 2022); Svitlana Aleksiyezych, *U viiny ne zhinoche oblychcha*, per z ros. Volodymyra Rafeyenka (Kharkiv: Folio, 2023).

та зрозумілою мовою. На допомогу тут приходить досвід попередніх творчих проєктів, однак у тексті виразно означено й мотив недоситу й невдоволення результатом творчої праці. Це характерна туга за неможливістю адекватно виразити те, що осідає на душі героїні, – типова для літератора, проте особливо гостра у формах автофікшну. Адже подібні тексти, власне кажучи, народжуються з невдоволення поточною рефлексією дійсності та стають спробою шліфування і вдосконалення власної творчої ідентичності у слові.

У полі уваги авторки *Того божевільного року* опиняються не тільки події її побуту та самовідчуття, а й широке коло проблем сучасного українського інтелектуала. Це передусім плинний стан колективної ідентичності, що зазнає рішучих змін в умовах війни і – парадоксальним чином – завдяки війні. Оскільки характер тексту схиляє до осмислення власного прикладу, Кононенко самокритично оцінює еволюцію, якої зазнала упродовж періоду Незалежності. Це шлях від культу російської культури, на яку нараторка орієнтувалась у 80-х роках, через усвідомлення свого українського «я», зокрема у творчості, що стає індивідуальним відгуком на дух часу, до символічного розриву з російською культурною матрицею²³. У цьому плані письменниця вивершує образ індивідуальної метаморфози, який в окремих моментах та актах уже оприявнила в попередніх текстах і який, варто підкреслити, є характерним для людини перехідної доби²⁴.

Розрив зі світоглядною матрицею в новому романі-щоденнику відбувається на тлі війни і виявляється подвійно болючим – як для людини, жінки, інтелектуалки, свідомої свого родового коріння та ідеалів молодості (в цьому сенсі важливим є мотив спілкування під час війни з московськими родичами, що завершується цілковитим фіаско), так і для творчої особистості, в якій відбуваються тектонічні зрушення та світоглядні ревізії. Переходячи від емоційно-експресивного сприйняття реалій до уважної рефлексії²⁵, Кононенко ставить незручні питання, на які не знаходить однозначних відповідей. Це дилеми моральної відповідальності за війну й агресію, співчуття й співпереживання щодо чужого горя, наївної віри в перемогу добра над злом тощо. Є в романі й розмисли про вагу слова, про трудний пошук мови, яка б відповідала реальним емоціям людини на війні. У такий спосіб авторка розширює темпоральне поле тексту, вміщуючи в межах одного року проблеми загального, екзистенційного вибору.

²³ Yevheniia Kononenko, *Neskincheni rozmovy. Eseyi* (Kyiv: Vyd-vo Anetty Antonenko, 2024).

²⁴ Kharchuk, «Proza Yevheniyi Kononenko», 57–58.

²⁵ Oksana Pukhon'ska, «Literaturna refleksiya viyny: vid afektyvnoyi do ratsionalnoyi», *Slavia Orientalis* 73, nr 4 (2023): 799.

Книжка *Той божевільний рік* підтверджує апробовану в попередніх текстах Кононенко «здатність прийняти на себе дошкульні удари часу й поставити гострі питання»²⁶.

Творчий досвід себеписання, оприявнений у романі-щоденнику, є спробою умовної деконструкції власної біографії авторки, причому досить відвертою й гострою. Однак, окрім щирості, що належить до характерних ознак автофікшну, слід заважити ще й особливий морально-психологічний стан нараторки, зумовлений як внутрішніми загрозами (хвороба та смерть доньки, непевність, труднощі еміграції), так і зовнішніми чинниками (ризик загибелі України, вболівання за батьківщину). Цей стан позначився на характері оповіді, що позначена постійною присутністю больового синдрому, сконденсованістю, напруженістю, стресовістю.

Євгенія Кононенко поділяє переконання своєї французької колеги Анні Ерно в тому, що слід «писати гостро, як ніж» («L'écriture comme un couteau»)²⁷. Лише за цієї умови можна винести приватне на загальний огляд, не втрачаючи його гостроти та безпосередності, а при цьому викликаючи довіру та симпатії читача. Роман-щоденник *Той божевільний рік* може правити за приклад вдалого осмислення приватно-біографічного досвіду, який авторка ретельно й самокритично аналізує, щоб винести його на загальне обговорення – уже як відрефлексований матеріал, що здобуває літературну вартість. Євгенія Кононенко пропонує доволі радикальний варіант сучасної автофікційної прози, оригінальність якого проявляється в органічній взаємопов'язаності приватного простору й міжлюдської комунікації, сучасного й минулого, добра і зла, любові й ненависті.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Aleksiyevych, Svitlana. *U viyny ne zhinoche oblychchya*. Per z ros. Volodymyra Rafyeyenka. Kharkiv: Folio, 2023 [Алексієвич, Світлана. *У війни не жіноче обличчя*. Пер. з рос. Володимира Рафєєнка. Харків: Фоліо, 2023].
- Arnaud, Claude. «L'aventure de l'autofiction». *Les écritures du moi. Hors-série*, no 11 (2007): 22–26.
- Czyżak, Anna. «Autofikcja». *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media* 15, nr 2 (2020): 93–98.
- Colonna, Vincent. *Autofiction et autres mythomanies littéraires*. Auch: Tristam, 2004.
- Czermińska, Małgorzata. *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie*. Kraków: Universitas, 2000.

²⁶ Oleh Solovey, «Romany Yevhenii Kononenko: bestselery dla „elitariyiv”?», *Slovo i Chas*, no 2 (2003): 60.

²⁷ Yevtushenko, *Shcho potribno*.

- Dispossession. Anthropological Perspectives on Russia's War Against Ukraine*, edited by Catherine Wanner. London: Routledge, 2023.
- Domańska, Ewa. «Autofikcja Joanny Bator». *Teksty Drugie*, nr 2–3 (2003): 336–345.
- Erno, Anni. *Prystrast': romany*. Per z fr. Yevheniyi Kononenko. Kyiv: Fakt, 2022 [Ерно, Анні. *Пристрасть: романи*. Пер. з фр. Євгенії Кононенко. Київ: Факт, 2002].
- Gasparini, Philippe. *Autofiction. Une aventure du langage*. Paris: Seuil, 2008.
- Grell, Isabelle. *L'autofiction*. Paris: Armand Colin, 2014.
- Hundorova, Tamara. *Tranzytina kul'tura. Symptomy postkolonial'noyi travmy*. Kyiv: Hrani-T, 2013 [Гундорова, Тамара. *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*. Київ: Грани-Т, 2012].
- Jeannelle, Jean-Louis, et Catherine Violet, dir. *Genèse et autofiction*. Bruxelles: Bryulant-Academia, 2007.
- Kepps, Ron. *Yak pysaty pro viynu*. Per. Oleh Pohynayko. Kyiv: Smoloskyp, 2022 [Кеппс, Рон. *Як писати про війну*. Пер. Олег Погинайко. Київ: Смолоскип, 2022].
- Kharchuk, Roksana. «Proza Yevheniyi Kononenko: temy, idey, zhanry, styl». *Slovo i Chas*, nr 1 (2024): 56–70. [Харчук, Роксана. «Проза Євгенії Кононенко: теми, ідеї, жанри, стиль». *Слово і Час*, № 1 (2024): 56–70].
- Kononenko, Yevheniya. *Neskincheni rozmovy. Eseyi*. Kyiv: Vyd-vo Anetty Antonenko, 2024 [Кононенко, Євгенія. *Нескінчені розмови. Есеї*. Київ: Вид-во Анетти Антоненко, 2024].
- Kononenko, Yevheniya. *Slovo svoho rodu. Ese*. Kyiv: Vyd-vo Anetty Antonenko, 2019 [Кононенко, Євгенія. *Слово роду. Есе*. Київ: Вид-во Анетти Антоненко, 2019].
- Kononenko, Yevheniya. *Toy bozhevil'n'nyu rik: roman*. Kyiv: Vyd-vo Anetty Antonenko, 2023 [Кононенко, Євгенія. *Той божевільний рік: роман*. Київ: Вид-во Анетти Антоненко, 2023].
- Kononenko, Yevheniya. «Zhinochi holosy u vitchyzniani literaturi (Pro suchasnykh ukrainskikh ruy'mennyt's')». *Ukrains'ka kul'tura*, no 3–4 (2003): 10–11 [Кононенко, Євгенія. «Жіночі голоси у вітчизняній літературі (Про сучасних українських письменниць)». *Українська культура*, № 3–4 (2003): 10–11].
- Lejeune, Philippe. *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil, 1975.
- Lis, Jerzy. *Obrzeża autobiografii. O współczesnym pisarstwie autofikcyjnym we Francji*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006.
- Mykhed, Oleksandr. *Pozyvnyi dlya Yova. Khroniky vtorhnennya*. Kharkiv: Vivat 2023 [Михед, Олександр. *Позивний для Йова. Хроніки вторгнення*. Харків: Vivat, 2023].
- Pukhon'ska, Oksana. «Literaturna refleksiya viyny: vid afektyvnoyi do ratsional'noyi». *Slavia Orientalis* 73, nr 4 (2023): 799–814 [Пухонська, Оксана. «Літературна рефлексія війни: від афективної до раціональної». *Slavia Orientalis* 73, nr 4 (2023): 799–814].
- Slyvynskyi, Ostar, upor. *Slovyuk viyny*. Kharkiv: Vivat, 2023 [Сливинський, Остап, упор. *Словник війни*. Харків: Vivat, 2023].
- Solovey, Oleh. «Romany Yevheniyi Kononenko: bestselery dlya „elitariyiv”?». *Slovo i Chas*, no 2 (2003): 58–62 [Соловей, Олег. «Романи Євгенії Кононенко: бестселери для „елітаріїв”?». *Слово і Час*, № 2 (2003): 58–62].
- Turczyn, Anna. «Autofikcja, czyli autobiografia psychopolifoniczna». *Teksty Drugie*, nr 1–2 (2007): 204–211.
- Ukraiński palimpsest. Oksana Zabuzko w rozmowie z Izą Chruslińską*. Wrocław: Wydawnictwo KEW im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2013.

- Ulyura, Hanna. *Pysaty viynи*. Kyiv: Tempora, 2023 [Улюра, Ганна. *Писати війну*. Київ: Темпора, 2023].
- V'olle, Katrin i Yelena Grechanok, red. *Avtobiograficheskaya praktika v Rossii i vo Frantsii*. Moskva: Izd. IMLI RAN, 2006 [В'олле, Катрин и Елена Гречанок, ред. *Автобиографическая практика в России и во Франции*. Москва: Изд. ИМЛИ РАН, 2006].
- Yevtushenko, Ella. *Shcho potribno znaty pro nobeliantku-2022. Anni Erno za mezhamy avtobiografii*. Dostup 7.10.2022 [Євтушенко, Елла. *Що потрібно знати про нобеліантку-2022. Анні Ерно за межами автобіографії*. Доступ 7.10.2022]. [http://Що потрібно знати про нобеліантку-2022: Анні Ерно за межами автобіографії \(chytomo.com\)](http://Що_потрібно_знати_про_нобеліантку-2022:_Анні_Ерно_за_межами_автобіографії_(chytomo.com)).
- Yunger, Ernst. *Viyna yak vnutrishnye perezhivannya*. Per. z nim. Oleha Andriyevs'koho. Kyiv: Stylet i stylos, 2022 [Юнгер, Ернст. *Війна як внутрішнє переживання*. Пер. з нім. Олега Андрієвського. Київ: Стилєт і стилос, 2022].
- Zabuzhko, Oksana. *Naydovsha podorozh*. Kyiv: Komora, 2022 [Забужко, Оксана. *Найдовша подорож*. Київ: Комора, 2022].